

KRETANJE BROJA REZIDENCIJALNOGA (BORAVEĆEG) STANOVNIŠTVA HRVATSKE U 20. STOLJEĆU

Jakov GELO
Ekonomski fakultet, Zagreb

UDK: 314.18(497.5)"19"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. 7. 2004.

U članku u kojem analiziramo ukupno stanovništvo Hrvatske od 1900. do 2001. pojam "ukupan broj stanovnika" podrazumijeva "stvarno boraveće stanovništvo", odnosno rezidencijalno stanovništvo Hrvatske. Činjenica koju treba istaknuti jest da se u 18. stoljeću broj stanovnika na današnjem prostoru Hrvatske povećao 2,5 puta (1700. imali smo 644.500, a 1800. godine 1.595.143 stanovnika), a u 19. stoljeću udvostručio (indeks 198,2), dok je između 1900. i 2001. povećanje broja rezidencijalnoga stanovništva Hrvatske iznosilo 33% (ili 32,86%). Osim tradicionalno emigracijske Irske, od 45 europskih zemalja, članica Vijeća Europe, ne znam drugu državu (ne računajući one "minijaturne" površinom i brojem stanovnika) koja je u 20. stoljeću imala tako blag porast vlastita stanovništva! Italija, i Danska, i Švedska, i Slovenija, i Francuska, i mnoge druge imale su "barem" 50 postotno povećanje ukupnoga rezidencijalnoga stanovništva između 1900. i 2000. godine! Uz navedeno, po posljedicama je vrlo važno i međupopisno razdoblje od 1961. do 1971. u kojem je od više stotina tisuća prirodnoga prirasta u Hrvatskoj ostalo tek deset tisuća. Tada poticanom "privremenom" radnom emigracijom, Hrvatska je između 1961. i 1971. preko svojih granica izgubila 96,3% prirodnoga prirasta ili 258.469 osoba kroz negativnu migracijsku bilancu! Tada je iz hrvatske populacije definitivno nestalo 6,2% stanovništva. Ni tada, a mnogi ni danas, nisu (bili) svjesni što je značio gubitak toga stanovništva, što se u Hrvatskoj rodilo, odraslo, školovalo i napustilo Hrvatsku upravo u desetljeću 1961. – 1971. To je svakako jedan od glavnih sukrievaca prirodne, generacijske i stvarne depopulacije koja će se najvjerojatnije nastaviti i u prvoj polovici 21. stoljeća.

Jakov Gelo, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Trg J. F. Kennedyja 6, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: jgelo@efzg.hr

UVOD

Ukupan broj stanovnika samo je naizgled "jednostavan" demografski pojam. Godine 2001. u Hrvatskoj je obavljen popis stanovništva i popisano¹ je, po izvršitelju toga posla (Državni zavod za statistiku Hrvatske), ukupno 4.572.624 osoba. No sve popisane osobe nisu uvrštene u ukupan broj stanovnika Hrvatske, jer po definiciji ukupnoga stanovništva Hrvatske ne ulaze u njega.² Zapravo, ako malo bolje promotrimo tablice (na CD-u, odnosno webu DZS-a, jer većina knjiga popisnih rezultata još uvijek nije tiskana), vidjet ćemo da je u naseljima Hrvatske, u vrijeme popisa iz 2001., bilo stalnih stanovnika (i izravno popisano) 4.020.025, a 406.340 stalnih stanovnika popisano je "u odsutnosti" (podatke o njima dali su nazočni članovi kućanstva, odnosno obitelji, a za samce i odsutne kompletne obitelji rodbina, odnosno susjedi!?). Prethodne dvije zbrojene brojke daju 4.426.365, a riječ je o stalnom stanovništvu,³ u koje je uključen i 226.151 hrvatski državljanin, stalnih stanovnika Hrvatske s trajnim boravkom u inozemstvu. Ukupnom broju stalnih stanovnika Hrvatske popisanih 2001. dodano je i 11.095 stranaca⁴ (stranih državljana koji nemaju prebivalište u Hrvatskoj, ali imaju boravište i u Hrvatskoj borave duže od godine dana), pa je tako konačno utvrđen ukupan broj stanovnika Hrvatske (sa stanjem 1. travnja 2001.) – 4.437.460. Evo svih skupina popisana stanovništva u Hrvatskoj koje s različitim udjelima sudjeluje u broju ukupnoga stanovništva Hrvatske, a popisano je 2001. godine:

a)	ukupno popisani broj stanovnika u Hrvatskoj u popisu iz 2001.	4.572.624
b)	popisan broj stalnih stanovnika Hrvatske nazočan u vrijeme popisa	4.020.025
c)	popisan broj stalnih stanovnika Hrvatske odsutan u vrijeme popisa	406.340
d)	popisani stalni stanovnici Hrvatske s boravkom u Hrvatskoj	4.200.214
e)	popisani stalni stanovnici Hrvatske s boravkom u inozemstvu	226.151
f)	ukupno popisani broj stalnih stanovnika Hrvatske	4.426.365
g)	ukupno popisani broj hrvatskih stanovnika s boravkom u inozemstvu	247.082
h)	ukupno popisani broj stranih stanovnika u Hrvatskoj	80.575
i)	popisani i u ukupno stanovništvo Hrvatske uključeni stranci	11.095
j)	ukupno broj stanovnika Hrvatske popisanih 2001.	4.437.460

U nastavku pisanja "uvodnih opaski" o ukupnom stanovništvu Hrvatske želim još jednom naglasiti da sam dobro pročitao navedene zakone o Popisu stanovništva Hrvatske 2001.

i, napose, metodološka rješenja u Preporukama EEC/EURO-STAT-a i UNSTAT-a (navedene u bilješci 10), kako bih mogao ustvrditi da pri utvrđivanju broja ukupnoga stanovništva Hrvatske u popisu iz 2001. metodološke preporuke nisu dosljedno provedene.⁵ Naime, cilj Preporuka Europske ekonomske komisije te statističkih ureda EU-a i UN-a jest u izbjegavanju dvostrukoga popisivanja istih osoba u zemljama rada/boravka (ili izbjeglištva) i zemljama prebivališta⁶ te minimuma istovjetnih metodoloških rješenja; definicija jedinica popisa, obilježja i modaliteta propisujući ih kao obvezne (vrlo važne u pogledu usporednoga praćenja demografskih pojava i trendova različitih zemalja) ili neobvezne (manje važne u usporedbi za različite zemlje).⁷

U svim našim popisima nakon Drugoga svjetskog rata, kada smo prešli na princip stalnoga stanovništva, a napose od godine 1971., otkako i "službeno priznajemo" postojanje brojnice "radne" i "privremene" emigracije u inozemstvu – jest utvrđivanje (definiranje) ukupnoga broja stanovnika. Uz popisano stanovništvo u zemlji, u mjestu prebivališta, mi smo "sve koje smo mogli popisati u inozemstvu" također uvrštavali u ukupan broj stanovnika Hrvatske. Tako smo godine 1971. popisali ukupno 4.426.221, među kojima i 256.514 "naših" stanovnika u inozemstvu, potom 1981. godine u broju ukupnoga stanovništva od 4.601.469 upisano je i 210.330 "privremenih" inozemaca i, napokon godine 1991. od popisanih 4.784.265 osoba njih 285.216 boravilo je (mnogi već desetljećima!) u inozemstvu. No i godine 2001., kako smo naveli, u broju ukupnoga stanovništva Hrvatske (4.437.460) upisano je i 226.151 osoba s boravištem izvan granica Hrvatske.⁸ Ovih 226.151 također je popisano u državama njihova boravka i po metodologiji iz Preporuka uvršteni su u ukupno stanovništvo zemalja boravišta. Stoga ne ulaze u ukupno (rezidencijalno) stanovništvo Hrvatske!⁹

Ukupno (rezidencijalno) stanovništvo Hrvatske popisano godine 2001. po metodologiji iz Preporuka ("Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region" jointly prepared by the United Nations Economic Commission for Europe and the Statistical Office of the European Communities – New York and Geneva, 1998), a koje su u cijelosti (barem kada je riječ o obligatnom dijelu u njima) uvrštene i u Zakon o popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2001. (*Narodne novine*, br. 64/2000.), stvarno je brojilo 4.211.309 osoba.

Kako ćemo u ovome radu analitički obraditi, između ostaloga, kretanje ukupnoga stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću (kroz popise obavljene s kritičnim časkom u osvit (s početkom): 1. siječnja 1901., 1. siječnja 1911., 1. veljače 1921., 1. tra-

vnja 1931., 16. ožujka 1948., 1. travnja 1953., 1. travnja 1961., 1. travnja 1971., 1. travnja 1981. i 1. travnja 1991.), koristeći se, naravno, i raspoloživom popisnom građom zadnjega popisa u nas (1. travnja 2001.), a kako su se popisi do II. svjetskog rata temeljili na principu prisutnoga stanovništva (ali bez stranaca, kao i "privremeno" odsutnih domaćih stanovnika),¹⁰ kako u popisima 1948., 1953. i 1961., iako obavljenim na principu stalnoga stanovništva, na razini države (u ovom slučaju Republike Hrvatske), riječ je zapravo o stanovništvu "u zemlji"¹¹ i bez stranaca (jer oni ionako ne ulaze u stalno stanovništvo Hrvatske). Kako i u popisima stanovništva Hrvatske obavljenima godine 1971., 1981. i 1991. u ukupno stanovništvo Hrvatske nisu uključeni (eventualno boraveći) stranci, a popisane stanovnike s prebivalištem u Hrvatskoj, ali boravištem u inozemstvu, možemo iz ukupnoga broja stanovnika Hrvatske izdvojiti, dolazimo konačno do zajedničkog rješenja za sve popise u Hrvatskoj od 1900. do 2001. u metodološkom preciziranju broja ukupnoga (rezidencijalnog ili trajno boravećeg) stanovništva Hrvatske koji će biti u duhu Preporuka (Recommendations ...), u kojima je taj broj stanovnika nazvan "Usual Resident Population" ("stvarno boraveće stanovništvo"), a mjesto (naselje, "adresa") stvarnoga boravka (prebivališta) "Place of Usual Residence".

U našoj analizi ukupnoga stanovništva Hrvatske od 1900. do 2001. pojam "ukupan broj stanovnika" uvijek će podrazumijevati "stvarno boraveće stanovništvo", odnosno rezidencijalno stanovništvo Hrvatske (ono koje u Hrvatskoj ima prebivalište, ali i trajno boravi, školuje se, radi, troši, plaća porez, služi se komunalnim i socijalnim uslugama i plaća ih...)¹²

Sada kad smo precizno definirali ukupan broj stanovnika Hrvatske (rezidencijalno, odnosno stalno boraveće, stanovništvo) pobrojeno popisima od 1900. do 2001. godine, u nastavku ćemo tekstualno (brojčano i grafički) pomno opisati tijek njegova kretanja te promjene u razmještaju unutar hrvatskoga prostora.

KRETANJE REZIDENCIJALNOGA STANOVNIŠTVA HRVATSKE U 20. STOLJEĆU

Vrlo dinamičnim brojčanim rastom, u 18. i 19. stoljeću,¹³ ukupno je rezidencijalno stanovništvo na današnjem prostoru Hrvatske godine 1900., u osvit dvadesetoga stoljeća, "naraslo" na 3.161.456 osoba. Gotovo je pet puta bilo brojnije nego 1700. godine (3.161.456:644.500 daje indeks rasta 491), a dvaput brojnije nego 1800. godine (3.161.456:1.595.143 daje indeks rasta 198). I u sljedećih deset godina (1900. – 1910.), uz gotovo jednopostotni godišnji porast (ali s izrazito negativnim migracijskim saldom), ukupan se broj stanovnika Hrvatske povećao za 299.128, pa je u vrijeme popisa 1910. utvrđen broj od

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 653-673

GELO, J.:
KRETANJE BROJA...

● **TABLICA 1**
Kretanje rezidencijalnoga stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću

3.460.584. Još će u dva međupopisna razdoblja u 20. stoljeću biti tako dinamičan brojčani porast stanovništva Hrvatske – između godina 1921. i 1931. te između popisa 1948. i 1953. No specifičnost u brojčanom rastu stanovništva Hrvatske u navedena dva međupopisna razdoblja u odnosu na prvo desetljeće 20. stoljeća leži u tome što su ona nastupila nakon dvaju svjetskih ratova, u kojima je brz i stabilan porast stanovništva poglavito uvjetovao poratni "married boom", povećan broj sklopljenih brakova (odgođenih u ratnim okolnostima prije toga), iz čega je, logično za hrvatske prilike s visokom bračnom rodnošću, uslijedio i "baby boom".¹⁴

Godine popisa	Popisano rezidencijalno stanovništvo	Međupopisna promjena	Prosječna godišnja promjena	Indeksna promjena		Stopa god. promjene (‰)
				Verižno	1900=100	
1900.	3.161.456	-	-	-	-	-
1910.	3.460.584	299.128	29.913	109,46	109,46	9,06
1921.	3.443.375	-17.209	-1.564	99,50	108,92	-0,45
1931.	3.785.455	342.080	34.208	109,93	119,74	9,50
1948.	3.779.858	-5.597	-329	99,85	119,56	-0,09
1953.	3.936.022	156.164	31.233	104,13	124,50	8,10
1961.	4.159.696	223.674	27.959	105,68	131,58	6,91
1971.	4.169.707	10.011	1.001	100,24	131,89	0,18
1981.	4.391.139	221.432	22.143	105,31	138,90	5,18
1991.	4.499.049	107.910	10.791	102,46	142,31	2,43
2001.	4.200.214	-298.835	-29.884	93,36	132,86	-7,03

Izvor: *Statistički ljetopis Hrvatske 2002.*, tab. 5.1. (Ukupan broj rezidencijalnoga stanovništva preračunan na temelju metodologije navedene u "Uvodnim opaskama" ovoga rada).

Pogledajmo prethodnu tablicu! Ona je vrlo informativna i ilustrativna. Ali u njoj su, zapravo, na temelju brojki dani tek zaustavljeni isječci – "zamrznuta slika" (u "kritičnom trenutku" svakoga od navedenih popisa), jedne od najdinamičnijih pojava našega društva u 20. stoljeću.¹⁵ Iako kroz desetogodišnje (uz mala odstupanja oko II. svjetskog rata) isječke i ova "zamrznuta slika" nudi dovoljno analitičkoga materijala, koji ćemo kasnije, u opsežnijem radu,¹⁶ upotpuniti i sliku odmrznuti analizom kontinuiranih vitalnih i migracijskih procesa, potom proučavanjem demografskih, socioekonomskih i obrazovnih struktura, strukturnih promjena na području kućanstava i obitelji, a svi oni zajedničkim međudjelovanjima čine sadržaj "jedne od najdinamičnijih pojava našega društva u 20. stoljeću" – demografskog razvoja Hrvatske.

Najprije treba reći i dvostruko podvući: dok se je u 18. stoljeću broj stanovnika u današnjem prostoru Hrvatske povećao 2,5 puta (godine 1700. imali smo 644.500, a 1800. 1.595.143 stanovnika),¹⁷ a u 19. stoljeću udvostručio (indeks 198,2),¹⁸ između godina 1900. i 2001. povećanje broja rezidencijalnoga stanovništva Hrvatske iznosi 33% (ili 32,86%).¹⁹

Godišnja je stopa rasta iznosila 3,4(‰), a apsolutni (prosječni) broj godišnjega porasta 10.388 osoba (ili ukupno u 100 godina 1.038.758 stanovnika). U međupopisnim razdobljima dinamika promjena bila je vrlo različita. U prvoj polovici 20. stoljeća imali smo dva svjetska rata, koji su i glavni uzročnici apsolutna opadanja broja stanovnika između 1910. i 1921. te između 1931. i 1948. (zapravo između 1941. i 1948., jer godine 1941. u nas nije obavljen popis stanovništva, pa se procjenjuje da je Hrvatska početkom travnja 1941. imala 4,12 milijuna stanovnika²⁰), ali smo, zato, imali vrlo dinamičan rast u međupopisnim razdobljima 1900. – 1910. i 1921. – 1931. (i, naravno, između 1931. i 1941.) s prosječnom godišnjom stopom rasta blizu 1% i prosječnim apsolutnim godišnjim povećanjem triput većim od navedenoga godišnjeg povećanja u cijelom stoljeću.

U drugoj polovici 20. stoljeća nastavila se vrlo različita dinamika kretanja ukupnoga stanovništva Hrvatske u međupopisnim razdobljima – iako nismo imali ni svjetskih ratova, ni "španjolske gripe",²¹ ni umiranja od gladi. Agresija na Hrvatsku i Domovinski rat svakako su značajni uzročnici velikoga brojčanog smanjenja rezidencijalnoga stanovništva između 1991. i 2001. godine. Zanimljivo je da su brojčane promjene našega stanovništva u prvoj i posljednjoj međupopisnoj dekadi gotovo identične – blizu 300 tisuća. Ali razlika između ta dva broja vrlo je bitna i – puna simbolike. U prvom desetljeću 20. stoljeća imali smo apsolutno povećanje broja stanovnika za (blizu) 300 tisuća. U posljednjem desetljeću 20. stoljeća imali smo za (blizu) 300 tisuća apsolutno smanjenje broja stanovnika Hrvatske.

Uz navedeno, kao posljedica vrlo je važno – i ne samo u kretanju broja rezidencijalnoga stanovništva – međupopisno razdoblje 1961. – 1971., u kojem je od više stotina tisuća prirodnoga prirasta²² (o čemu pišemo u radu u bilješci br. 16) u Hrvatskoj ostalo tek deset tisuća. Tada poticanom "privremenom" radnom emigracijom, između godina 1961. i 1971. Hrvatska je preko svojih granica izgubila 96,3% prirodnoga prirasta ili 258.469 osoba kroz negativnu migracijsku bilancu! Nije bio rat – ni svjetski, ni domovinski, nije bila epidemija "španjolske", niti se umiralo od gladi, a ipak je, sada to znamo, 6,2% stanovništva iz hrvatske populacije definitivno nestalo. Ni tada, a mnogi ni danas, nisu (bili) svjesni što je značio gubitak tih 6,2% rezidencijalnoga stanovništva, što se u Hrvatskoj rodilo, odraslo, školovalo (bilo je prosječno obrazovanije, radno sposobnije i prokreacijsko-biološki vitalnije i mlađe od rezidencijalnog stanovništva što ga "zateče" Popis u Hrvatskoj godine 1971!) i napustilo Hrvatsku upravo u desetljeću 1961. – 1971. To je, svakako, jedan od glavnih sukrivaca (više od dvaju svjetskih ratova i emigracije s početka 20. stoljeća zajedno!) prirodne, generacijske i stvarne depopulacije, koja je počela u zadnjem desetljeću 20. stoljeća, a najvjerojatnije će se nastati

viti i u prvoj polovici 21. stoljeća, dovodeći broj stanovnika Hrvatske oko godine 2050. na razinu iz 1900. godine!²³

Oporavak dinamike ukupnoga rezidencijalnog stanovništva između 1971. i 1981. treba ponajviše zahvaliti "baby boomu" iz pedesetih (poratnih) godina, ali i nekim drugim, nedemografskim čimbenicima (iluziji ubrzana razvoja gospodarstva tadašnje Jugoslavije na podlozi vanjskoga zaduživanja) i selektivnoj (postroženoj) imigracijskoj politici gospodarski razvijenoga Zapada (kamo su Hrvati masovno odlazili šezdesetih godina). Već u osamdesetim godinama nestala je i iluzija gospodarskoga razvoja iz sedamdesetih, a postupno se smanjivao i pozitivan utjecaj povećanoga nataliteta iz pedesetih, kada su, sredinom osamdesetih, u najfertilniju dob počeli ulaziti sve manje brojni naraštaji rođeni potkraj pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća, a onda dolazi do loma i sveopće depopulacije u zadnjem desetljeću 20. stoljeća, kada su glavni nositelji rodnošći postali "desetkovani" naraštaji rođeni u šezdesetim i početkom sedamdesetih godina, kojima se "pridružio" ponovo sve veći plimni val prema iseljeništvu.²⁴

Jer smanjenje broja rezidencijalnoga stanovništva između 1991. i 2001. (dvaju posljednjih popisa stanovništva u nas) za blizu 300 tisuća rezultat je već spomenutoga raspada Jugoslavije i razarajućega, Hrvatskoj nametnutoga, rata u režiji "JNA" (srpske armije i njezinih pomagača iz dijela hrvatskoga rezidencijalnog stanovništva), koji je odnio više tisuća života, potom kontinuirana prirodna depopulacija s desetogodišnjim negativnim prirodnim prirastom većim od 45 tisuća i konačno povećano iseljeništvo s negativnim migracijskim saldom oko 250 tisuća.²⁵

Ovdje se opet želim vratiti na prvo desetljeće 20. stoljeća. Iz gornje tablice vidi se da je podjednaka razlika međupopisnoga broja između 1900./1910. i 1991./2001., ali s različitim predznakom. To jest, u prvom desetljeću 20. stoljeća broj stanovnika u Hrvatskoj povećan je za blizu 300 tisuća, a u zadnjem desetljeću za isto je toliko rezidencijalno stanovništvo Hrvatske smanjeno. No vitalna moć hrvatske populacije u ta dva desetljeća bila je bitno različita. Naime, između 1900. i 1910. u hrvatskom je stanovništvu ukupno rođeno žive djece 1.298.885 ili 2,8 puta više nego u zadnjem desetljeću istoga stoljeća, pa je to bilo više nego dovoljno da nadoknadi i povećanu smrtnost (između 1900. i 1910. ukupno je umrlo 870.958 osoba ili 67,6% više nego od 1991. do 2001.) i negativni migracijski saldo (od 128.022) i ipak pridonese stvarnom povećanju rezidencijalnoga stanovništva na prostoru današnje Hrvatske za 299.128. Istodobno je vitalna moć hrvatskoga stanovništva između 1991. i 2001. bila toliko slaba da nije nadoknadila ne samo negativni migracijski saldo nego ni broj umrlih osoba, kojih je, eto, bilo 67,6% manje nego u prvom desetljeću 20. stoljeća!

PROMJENE U PROSTORNOM RAZMJEŠTAJU STANOVNIŠTVA HRVATSKE U 20. STOLJEĆU

Što se događalo s kretanjem ukupnoga rezidencijalnog stanovništva Hrvatske na raznim prostorima naše zemlje, prikazat ćemo u sljedećim tablicama.

Hrvatska i županije	Apsolutni broj u odabranim popisnim godinama				
	1900.	1931.	1961.	1991.	2001.
Zagrebačka	195.443	224.994	234.581	266.393	293.270
Krapinsko-zagorska	152.047	175.227	168.952	143.406	137.562
Sisačko-moslavačka	234.722	267.388	254.929	239.448	176.286
Karlovačka	194.294	213.633	202.431	167.985	133.525
Varaždinska	131.849	159.767	179.905	181.143	177.340
Koprivničko-križevačka	132.581	143.268	143.019	123.736	120.276
Bjelovarsko-bilogorska	150.825	173.597	167.599	137.510	127.866
Primorsko-goranska	217.653	237.748	240.621	311.116	290.642
Ličko-senjska	186.871	172.735	118.329	76.452	50.651
Virovitičko-podravka	90.266	125.049	127.512	98.999	90.031
Požeško-slavonska	79.141	99.657	99.340	92.300	80.389
Brodsko-posavska	99.979	128.790	154.309	162.418	163.489
Zadarska	123.375	149.855	174.957	190.121	153.212
Osječko-baranjska	209.709	263.024	328.965	344.187	313.406
Šibensko-kninska	118.310	147.166	164.757	141.096	107.469
Vukovarsko-srijemska	125.569	139.340	193.224	214.658	186.185
Splitsko-dalmatinska	249.857	292.321	339.686	439.026	434.022
Istarska	194.455	223.949	176.838	199.861	196.451
Dubrovačko-neretvanska	83.137	90.577	99.593	119.524	116.741
Međimurska	79.808	99.346	112.073	110.256	109.505
Grad Zagreb	111.565	258.024	478.076	739.414	741.896
<i>Hrvatska</i>	<i>3.161.456</i>	<i>3.785.455</i>	<i>4.159.696</i>	<i>4.499.049</i>	<i>4.200.214</i>

Izvor: Upotrijebljeni su donekle modificirani podaci (zbog definiranja rezidencijalnoga stanovništva) iz rada dr. A. Akrapa (2002.) "Prostorni razmještaj stanovništva u Hrvatskoj", objavljen u knjizi *Hrvatska demografska i demostateška drama*, Zagreb, str. 45.

📌 **TABLICA 2**
Kretanje rezidencijalnoga stanovništva u Hrvatskoj i županijama u odabranim popisnim godinama u 20. stoljeću

U dvanaest županija i u Gradu Zagrebu broj rezidencijalnoga stanovništva početkom 21. stoljeća bio je veći nego početkom 20. stoljeća. Bio je veći i u čitavoj Hrvatskoj – to smo prikazali u tablici 1. No u osam županija (Krapinsko-zagorskoj, Sisačko-moslavačkoj, Karlovačkoj, Koprivničko-križevačkoj, Bjelovarsko-bilogorskoj, Ličko-senjskoj, Virovitičko-podravskoj i Šibensko-kninskoj) tijekom 20. stoljeća ukupan se broj rezidencijalnoga stanovništva smanjio s ukupno 1.259.916 iz 1900. na 943.666 u 2001. godini. Ukupno je stogodišnje smanjenje rezidencijalnoga stanovništva u navedenih osam županija iznosilo 316.250 stanovnika ili 33,5% u odnosu na broj rezidenata 2001. godine (25,1% u odnosu na početno stanje 1900. godine). Istodobno je u dvanaest županija i u Gradu Zagrebu broj stanovnika s početka razdoblja (1900. godine) sa 1.901.540 povećan na 3.256.548 u 2001. godini. Ukupno stogodišnje povećanje u demografski rastućim županijama Hrvat-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 653-673

GELO, J.:
KRETANJE BROJA...

● **TABLICA 3**
Indeksne promjene
broja rezidencijalnoga
stanovništva u Hrvat-
skoj i njezinim župani-
jama u 20. stoljeću

ske iznosilo je 1.355.008 ili 71,3% u odnosu na 1900. godinu (41,6% u odnosu na broj rezidenata iz 2001. godine) i ono je manje od ukupnoga porasta europskoga stanovništva u istom razdoblju gotovo osam postotnih poena.²⁶ Kako je Hrvatska u 20. stoljeću bila aktivnija na strani iseljništva (u odnosu na u-seljništvo), to je različita dinamika kretanja stanovništva po županijama bila rezultat različita prirodnoga kretanja i prostorne preraspodjele stanovništva između županija, ali i različite dinamike u saldu prekogranične razmjene stanovništva pojedinačno gledano svake od hrvatskih županija.²⁷

Osam hrvatskih županija u kojima se broj stanovnika u 20. stoljeću smanjivao zauzima (uglavnom) središnje prostore Hrvatske s ukupnom površinom od 24.037 km² (42,25% kopnenoga dijela Hrvatske). Godine 1900. sa 1.259.916 stanovnika sudjelovale su u ukupnom stanovništvu Hrvatske sa 39,9% (tek su neznatno bile slabije napućene od ostatka Hrvatske – 52,4 st./km²).²⁸ Sto godina kasnije (2001.), zbog razlika u dinamici kretanja ukupnoga rezidencijalnog stanovništva unutar Hrvatske, županije sa smanjujućim brojem stanovništva u 20. stoljeću gubile su i na apsolutnoj napućenosti. Tako je Hrvatska imala apsolutnu napućenost 2001. godine 74,3 st./km², županije s rastućim brojem stanovnika 100,2 st./km², a osam županija u kojima je stanovništvo brojčano opadalo imalo je tek 39,3 st./km² potkraj 20. stoljeća.

Hrvatska i županije	Indeksne promjene broja stanovnika 1900.=100,00				
	1900.	1931.	1961.	1991.	2001.
Zagrebačka	100	115,12	120,03	136,30	150,05
Krapinsko-zagorska	100	115,25	111,12	94,32	90,47
Sisačko-moslavačka	100	113,92	108,61	102,01	75,10
Karlovačka	100	109,95	104,19	86,46	68,72
Varaždinska	100	121,17	136,45	137,39	134,50
Koprivničko-križevačka	100	108,06	107,87	93,33	90,72
Bjelovarsko-bilogorska	100	115,10	111,12	91,17	84,78
Primorsko-goranska	100	109,23	110,55	142,94	133,53
Ličko-senjska	100	92,44	63,32	40,91	27,10
Virovitičko-podravska	100	138,53	141,26	109,67	99,74
Požeško-slavonska	100	125,92	125,52	116,63	101,58
Brodsko-posavska	100	128,82	154,34	162,45	163,52
Zadarska	100	121,46	141,81	154,10	124,18
Osječko-baranjska	100	125,42	156,87	164,13	149,45
Šibensko-kninska	100	124,39	139,26	119,26	90,84
Vukovarsko-srijemska	100	110,97	153,88	170,95	148,27
Splitsko-dalmatinska	100	117,00	135,95	175,71	173,71
Istarska	100	115,17	90,94	102,78	101,03
Dubrovačko-neretvanska	100	108,95	119,79	143,77	140,42
Međimurska	100	124,48	140,43	138,15	137,21
Grad Zagreb	100	231,28	428,52	662,77	664,99
<i>Hrvatska</i>	<i>100</i>	<i>119,74</i>	<i>131,58</i>	<i>142,31</i>	<i>132,86</i>

Indeks 1900.=100.

Izvor: Izračunano na temelju tablice 2.

U proteklih je sto godina (20. stoljeća) jedino Ličko-senjska županija imala permanentno smanjivanje broja stanovnika (vidjeti tablicu), pa je godine 2001. sa 50.561 stanovnika imala tek dobru četvrtinu (27,1%) broja stanovnika iz 1900. godine! Istodobno je Grad Zagreb, s povećanjem broja stanovnika za 6,6 puta u proteklom stoljeću, bio druga (pozitivna) krajnost u raznolikosti dinamike kretanja stanovništva unutar hrvatskoga prostora.

Između tih dviju krajnosti odvijala se dinamika kretanja i prostornoga razmještaja hrvatskoga stanovništva po županijama.

Hrvatska i županije	Udio (u%) pojedinih županija u stanovništvu Hrvatske				
	1900.	1931.	1961.	1991.	2001.
Zagrebačka	6,18	5,94	5,64	5,92	6,98
Krapinsko-zagorska	4,81	4,63	4,06	3,19	3,28
Sisačko-moslavačka	7,42	7,06	6,13	5,32	4,20
Karlovačka	6,15	5,64	4,87	3,73	3,18
Varaždinska	4,17	4,22	4,32	4,03	4,22
Koprivničko-križevačka	4,19	3,78	3,44	2,75	2,86
Bjelovarsko-bilogorska	4,77	4,59	4,03	3,06	3,04
Primorsko-goranska	6,88	6,28	5,78	6,92	6,92
Ličko-senjska	5,91	4,56	2,84	1,70	1,21
Virovitičko-podravska	2,86	3,30	3,07	2,20	2,14
Požeško-slavonska	2,50	2,63	2,39	2,05	1,91
Brodsko-posavska	3,16	3,40	3,71	3,61	3,89
Zadarska	3,90	3,96	4,21	4,23	3,65
Osječko-baranjska	6,63	6,95	7,91	7,65	7,46
Šibensko-kninska	3,74	3,89	3,96	3,14	2,56
Vukovarsko-srijemska	3,97	3,68	4,65	4,77	4,43
Splitsko-dalmatinska	7,90	7,72	8,17	9,76	10,33
Istarska	6,15	5,92	4,25	4,44	4,68
Dubrovačko-neretvanska	2,63	2,39	2,39	2,66	2,78
Međimurska	2,52	2,62	2,69	2,45	2,61
Grad Zagreb	3,53	6,82	11,49	16,43	17,66
<i>Hrvatska</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

Izvor: Izračunano na temelju tablice 2.

☛ TABLICA 4
Kretanje postotnoga udjela rezidencijalnoga stanovništva županija u stanovništvu Hrvatske u 20. stoljeću

Važno je istaknuti da u sto godina protekloga stoljeća, osim Grada Zagreba i Ličko-senjske županije, ni jedna županija nije imala ni udvostručenje ni prepolavljanje vlastita rezidencijalnoga stanovništva. Kao i Hrvatska u cjelini, i gotovo sve županije imale su značajno povećanje broja stanovnika u prvim desetljećima i značajno smanjenje broja stanovnika u zadnjem desetljeću (osim Zagrebačke županije) 20. stoljeća. Drugim riječima, osim Ličko-senjske županije i Grada Zagreba, sve ostale županije, uz veća ili manja odstupanja u stoljetnoj dinamici vlastita stanovništva, uglavnom su dijelile "globalnu sudbinu" Hrvatske kao cjeline.²⁹ Zanimljivo je da je u prvoj polovici 20. stoljeća nekoliko županija bilo mnogoljudnije od Grada Zagreba (početkom 20. stoljeća čak njih 15, među kojima

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 653-673

GELO, J.:
KRETANJE BROJA...

i Ličko-senjska županija!), da je, uz Zagreb, tek devet županija zadržalo (ili povećalo) svoj udio u stanovništvu Hrvatske 2001. u odnosu na 1900. te da Zagreb i Zagrebačka županija (zagrebačka regija ili konurbacija) na početku 21. stoljeća imaju 25% hrvatskoga stanovništva, što je za malu i u europskim razmjerima nedovoljno napućenu zemlju kakva je Hrvatska – pretjerana i nepoželjna koncentracija stanovništva u glavnom gradu i oko njega.

Što to znači u dinamici i intenzitetu premještanja stanovništva unutar hrvatskoga prostora, najbolje pokazuje sljedeća usporedba: godine 1900. Grad Zagreb i Zagrebačka županija, na površini od 3718 km² (ili 6,6% Hrvatske), imali su 307.008 stanovnika (ili 9,7% stanovništva Hrvatske), a sto godina kasnije 1.035.166 (ili 24,6%). U istom razdoblju devet hrvatskih županija (Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Ličko-senjska, Zadarska i Šibensko-kninska), koje zajedno imaju točno 50% površine Hrvatske (28.271 km²), godine 1900. imale su 1.310.385 stanovnika ili 4,3 puta više od Grada Zagreba i Zagrebačke županije, a sto godina kasnije (2001.) imale su 1.039.705 osoba, koliko i Grad Zagreb sa Zagrebačkom županijom (na 6,6% hrvatskog teritorija), nepunu četvrtinu stanovništva Hrvatske (a na punoj polovici njezina teritorija)! To još bolje pokazuje sljedeća tablica.

● **TABLICA 5**
Kretanje apsolutne napućenosti (st./km²) Hrvatske i njezinih županija na početku i kraju 20. stoljeća

Hrvatska i županije	Površina, km ²	Stanovništvo 1900.		Stanovništvo 2001.	
		Ukupno	St./km ²	Ukupno	St./km ²
Zagrebačka	3078	195.443	63,50	293.270	95,28
Krapinsko-zagorska	1230	152.047	123,62	137.562	111,84
Sisačko-moslavačka	4448	234.722	52,77	176.286	39,63
Karlovačka	3622	194.294	53,64	133.525	36,86
Varaždinska	1260	131.849	104,64	177.340	140,75
Koprivničko-križevačka	1734	132.581	76,46	120.276	69,36
Bjelovarsko-bilogorska	2638	150.825	57,17	127.866	48,47
Primorsko-goranska	3590	217.653	60,63	290.642	80,96
Ličko-senjska	5350	186.871	34,93	50.651	9,47
Virovitičko-podravska	2021	90.266	44,66	90.031	44,55
Požeško-slavonska	1821	79.141	43,46	80.389	44,15
Brodsko-posavska	2027	99.979	49,32	163.489	80,66
Zadarska	3643	123.375	33,87	153.212	42,06
Osječko-baranjska	4149	209.709	50,54	313.406	75,54
Šibensko-kninska	2994	118.310	39,52	107.469	35,89
Vukovarsko-srijemska	2448	125.569	51,29	186.185	76,06
Splitsko-dalmatinska	4524	249.857	55,23	434.022	95,94
Istarska	2813	194.455	69,13	196.451	69,84
Dubrovačko-neretvanska	1782	83.137	46,65	116.741	65,51
Međimurska	730	79.808	109,33	109.505	150,01
Grad Zagreb	640	111.565	174,32	741.896	1159,21
<i>Hrvatska</i>	<i>56542</i>	<i>3.161.456</i>	<i>55,91</i>	<i>4.200.214</i>	<i>74,28</i>

Izvor: Tablica br. 2 iz ovoga rada i SLJ DZS-a 2002. (za podatke o površinama županija).

Sa 74,3 stanovnika na četvorni kilometar, Hrvatska je rjeđe napučena europska država, a glavni grad Zagreb sa 1159,2 st./km² također je manji i slabije napučen među europskim glavnim gradovima.³⁰ Zanimljivo je zamijetiti da je više županija imalo apsolutnu napučenost ispod 50 stanovnika na četvorni kilometar godine 2001. (osam) nego 1900. (sedam), što govori o postupnom, ali trajnom, koncentriranju stanovništva u određenim (urbanim) prostorima Hrvatske na štetu ravnomjernije napučenosti (početkom 20. stoljeća). Uz konstataciju da su, u pravilu, slabije napučeni središnji dijelovi Hrvatske, treba dodati da su županije s manjeljudnim središnjim naseljem (županijskim sjedištem) u 20. stoljeću gubile stanovništvo,³¹ a uz njih i županije koje su u tijeku osamostaljenja Hrvatske devedesetih godina bile zahvaćene ratnom agresijom i progonom velikoga broja nesrpskoga stanovništva (područje tzv. "SAO Krajine"), a nakon oslobođenja tih krajeva u Domo-vinskom ratu njih je napustio i veći dio srpskoga stanovništva. To se poglavito odnosi na Sisačko-moslavačku, Karlovačku, Ličko-senjsku i Šibensko-kninsku županiju.³²

ZAKLJUČNE MISLI

Rezidencijalno ili stalno (uobičajeno) boraveće stanovništvo zamijenio je potkraj 20. stoljeća u službenim statistikama razvijenih zemalja pojam "ukupno (stalno) stanovništvo". Tako je prebivalište (stalna adresa) u statistici stanovništva "izgubilo bitku" sa stalnim (uobičajenim) boravištem (boravišna adresa), što je posljedica sve veće dinamike prekograničnih (najviše radnih) migracija i (statistiki imanentne) želje za preciznošću. U međudržavnim (prekograničnim) migracijama, potkraj 20. stoljeća u Europi je svaki dvadeseti stanovnik trajnije boravio izvan mjesta (i države) prebivališta. U Hrvatskoj je taj broj (i postotak), razmjerno broju stanovnika, i – veći. Stoga je godine 1998. u Ženevi usvojena Preporuka Ekonomske komisije UN-a za Europu i Statističkog ureda Europske unije Eurostata ("Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region" jointly prepared by the United Nations Economic Commission for Europe and the Statistical Office of the European Communities – New York and Geneva, 1998) da se stanovništvo koje trajnije izbiva iz mjesta i države prebivališta popisuje (i pripisuje) stanovništvu u mjestu i državi boravišta (*Place of Usual Residence/ State of Usual Residence*). Stoga imamo, kod iskaza ukupnoga stanovništva neke države, umjesto ukupnoga stalnog stanovništva – ukupno rezidencijalno (ili boraveće) stanovništvo (*Usual Resident Population*).

Godine popisa	Popisano rezidencijalno stanovništvo	Popisano ukupno stanovništvo	Razlika rezidencijalno/ukupno	Razlika (rezidencijalno/ukupno) · 100
1900.	3.161.456	3.161.456	0	100,00
1910.	3.460.584	3.460.584	0	100,00
1921.	3.443.375	3.443.375	0	100,00
1931.	3.785.455	3.785.455	0	100,00
1948.	3.779.858	3.779.858	0	100,00
1953.	3.936.022	3.936.022	0	100,00
1961.	4.159.696	4.159.696	0	100,00
1971.	4.169.707	4.426.221	-256.514	106,15
1981.	4.391.139	4.601.456	-210.317	104,79
1991.	4.499.049	4.784.256	-285.207	106,34
2001.	4.200.214	4.437.460	-237.246	105,65

Izvor: *Statistički ljetopis Hrvatske 2002.*, tab. 5.1. (Ukupan broj rezidencijalnoga stanovništva preračunan na temelju metodologije navedene u Uvodu ovoga rada).

▣ **TABLICA 6**
Razlike između broja rezidencijalnoga i ukupnoga stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću

U Hrvatskoj je do (uključivo) popisa 1961. godine broj popisana ukupnog i rezidencijalnog stanovništva bio isti. Od popisa godine 1971. do posljednjega 2001. permanentno je iskazivana razlika za oko 5,5% više stanovnika nego što ih je stvarno boravilo u Hrvatskoj.

Tako iskazivan službeni (po popisu) broj stanovnika stvarnu je "sliku popravljao", a mnoge indikatore (demografske, ali i ekonomske) iskrivljivao; stope vitalnih kretanja, indekse radne i dobne ovisnosti, ali i sve ekonomske pokazatelje u vrijednostima "per capita"...

Uz ostale zaključke navedene u tekstu, iz ove se analize nameće važan i, nažalost, nepovoljan zaključak: da smo službenim podacima o demografskim procesima, a zapravo najviše o ukupnom broju stalnoga stanovništva, u drugoj polovici 20. stoljeća sami sebe zavaravajući, "odgodili" suočenje s našom nepovoljnom demografskom stvarnošću³³ (na prve znakove nadolazeće depopulacije upozoravali smo već u sedamdesetim godinama 20. stoljeća – jer je Hrvatska prva u svijetu "doživjela" pad stope ukupne rodnošći ispod "obnavljajuće" 2,1 već godine 1968.,³⁴ jer je između 1961. i 1971. više stotina tisuća "privremenih odlazaka na rad" u inozemstvo već tada "slutio" više na trajnost no privremenost³⁵ – a danas je to očito ...), pa će eventualne intervencije (države) populacijskom politikom sada biti mnogo manje učinkovite i višestruko skuplje i u demografskom i u ekonomskom smislu.

BILJEŠKE

¹ "Kritični časak", trenutak u kojem se utvrđuje ukupan broj stanovnika, popisom je bio određen s početkom 1. travnja 2001., pa tako u ukupan broj stanovnika Hrvatske, po definiciji "kritičnoga trenutka", nije ušlo prvo dijete rođeno 1. travnja 2001. jer je rođeno 17 minuta

nakon "kritičnoga trenutka", ali je zato popisana i "ubrojena" u ukupno stanovništvo Hrvatske, utvrđeno popisom 2001., osoba (79-godišnja žena koja je u Zagrebačkom KBC-u umrla u prvim minutama 1. travnja 2001.) jer je "na prijelazu" s 31. ožujka na 1. travnja još bila živa.

² Zapravo, ni u jednom dokumentu DZS-a nije objašnjena razlika između ukupnoga broja popisanih (4.572.624) i "ukupnoga broja stanovnika" Hrvatske (4.437.460). Riječ je o 135.164 osobe (ili 3% više od "ukupnoga" stanovništva Hrvatske). Popis je proveden na temelju Zakona o Popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2001. (*Narodne novine*, br. 64/2000.) i Zakona o izmjenama Zakona o Popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2001. (*Narodne novine*, br. 22/2001.). A za navedene zakone o popisu 2001. bile su relevantne zajedničke *Preporuke Ekonomske komisije UN-a za Europu i Statističkog ureda Europske unije Eurostata* ("Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region" jointly prepared by the United Nations Economic Commission for Europe and the Statistical Office of the European Communities – New York and Geneva, 1998). Kako sam temeljito proučio metodologiju na kojoj se temelji utvrđivanje ukupnoga stanovništva Hrvatske (navedeni zakon o popisu, ali i dokumente UNSTATATA i EUROSTATATA koji su mu bili "podloga"), zaključujem da je razlika (od 135.164 osobe) rezultat dvaju mogućih čimbenika: a) stanovnika Hrvatske (hrvatskih državljana) koji imaju prebivalište u Hrvatskoj, ali borave u inozemstvu duže od godine dana (u tablici 8 Osobe na radu u inozemstvu i članovi obitelji koji s njima borave, prema zemlji rada/boravka, trajanju rada/boravka i spolu, po županijama, Popis 2001., takvih je osoba ukupno popisano 247.082, od kojih 216.111 osoba koje su u vrijeme popisa trajno izvan Hrvatske duže od godine dana i 30.971 osoba čiji je boravak izvan Hrvatske bio kraći od godine dana u vrijeme Popisa 2001.) i b) stranaca, koji su se zatekli u Hrvatskoj u vrijeme popisa, a po navedenoj metodologiji ne ulaze u "ukupan broj stanovnika" Hrvatske jer su u vrijeme Popisa 2001. boravili u Hrvatskoj kraće od godine dana (u tablici 3 stanovnici drugih naselja (država) prisutni u naselju popisa prema vremenu i razlogu prisutnosti, po gradovima/općinama, Popis 2001., ukupno je bilo takvih osoba na razini Hrvatske 80.575, od kojih je ispod godine dana boravka u Hrvatskoj bilo 60.302 i 20.273 osobe s boravkom u Hrvatskoj dužim od godine dana). Istodobno u tablici 2 navedeno je da je od ukupno popisanih stanovnika Hrvatske koji su "zatečeni" u inozemstvu u "ukupan broj stanovnika" Hrvatske uključena 226.151 osoba (ili 91,53% od svih popisanih u inozemstvu!) te 11.095 stranih državljana (ili 13,77% od svih popisanih u Hrvatskoj). No razlika neobuhvaćenih "ukupnim brojem stanovnika" Hrvatske; naših "inozemaca" 20.931 i stranih "tuzemaca" 69.480 (i skupa 90.411) čini tek 66,89% popisanih, a neuključenih u "ukupno stanovništvo" Hrvatske. Što su i tko su preostale 44.753 popisane osobe u Hrvatskoj, koje nisu dio "ukupnoga stanovništva" Hrvatske, a nisu ni hrvatski državljanici (popisani) u inozemstvu ni stranci (popisani) u Hrvatskoj?!

³ Ta je brojka (4.426.365) usporediva s ukupnim brojem stanovnika Hrvatske iz popisa 1991. (i svim ranijim popisima u nas nakon II. svj. rata), koja je tada iznosila 4.784.265. Dakle, po definiciji ukupnoga

stalnog stanovništva, Hrvatska je godine 2001. imala 357.900 ili (8,1%) manje stanovnika nego 1991!

⁴ Riječ je o 8843 izbjeglice (uglavnom iz BiH) i 2252 ostale osobe (uglavnom bi to mogli biti stranci s radnom dozvolom i višegodišnjim radnim boravkom u nas).

⁵ Uz pretpostavku da su u ukupno stanovništvo Hrvatske uključeni svi "odsutni u inozemstvu do godine dana" (usput, za sve njih – 30.971 – navedeno je da u zemlji boravka rade 70,4%, ili borave kao članovi obitelji 29,6%!), uključeno je i 195.180 ili 90,3% popisanih "odsutnih u inozemstvu duže od godine dana". Zaključujem, stoga, da su hrvatski građani s boravkom u inozemstvu kraćim od godine dana, a ondje su, primjerice, kao gosti rodbine, na liječenju, studijskom ili obrazovnom usavršavanju i sl., uglavnom popisani u Hrvatskoj (u obitelji ili kućanstvu), bez naznake da su bili u inozemstvu u vrijeme Popisa 2001.!? A da za popisane s boravkom u inozemstvu dužim od godine dana, koji nisu uvršteni u ukupno stanovništvo Hrvatske, nije bilo odgovarajuće adrese prebivališta u Hrvatskoj (njih 20.931) – takvih smo, primjerice, imali i godine 1991. oko 25.000. Drugim riječima, u ukupan broj stanovnika Hrvatske, po "duhu" i metodologiji Preporuka, nije trebalo uključiti popisane u inozemstvu (ni jednu osobu s boravkom dužim od godine, ali ni veći dio onih s boravkom u inozemstvu kraćim od godine dana, jer su očito i oni s radnom dozvolom čiji je "privremeni boravak u inozemstvu" do Popisa bio ispod godine dana, ali će potrajati...).

⁶ Samo na razini Europe, ako se ne bi dosljedno provelo utvrđivanje ukupnoga broja stanovnika na razini svake od europskih država prema metodologiji iz Preporuka ("Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region" jointly prepared by the United Nations Economic Commission for Europe and the Statistical Office of the European Communities – New York and Geneva, 1998), imali bismo oko 2000. godine između 20 i 50 milijuna stanovnika "viška" (dvostruko popisana). Prema Statističkom godišnjaku Vijeća Europe iz 2002. godine, 2001. Austrija je imala 761.427 stranaca (od kojih oko 85.000 državljana Hrvatske), Belgija 861.685 (i 737), Danska 258.629 (489), Italija 1.270.513 (15.471), Nizozemska 650.532 (1602), Norveška 184.337 (19.405), Njemačka 7.343.591 (213.954), Švedska 477.312 (7.520), Švicarska 1.406.630 (43.764), V. Britanija 2.450.000 (5.000) ...Ili, samo deset nabrojanih europskih zemalja imalo je u 2001. godini blizu 20 milijuna stranaca, od kojih gotovo 400.000 hrvatskih državljana (iz Hrvatske!) – vidjeti *Demographic Yearbook 2002.*, Council of Europe, Strasbourg 2003.

⁷ U pogledu ovoga drugog dijela sadržaja iz Preporuka Hrvatska ni u ranijim popisima (svim popisima od godine 1857. do danas), pa tako ni u popisu iz 2001., nije imala "problema", jer su definicije i obilježja te sadržaj popisnica uglavnom kreirani na temelju međunarodnih standarda i sadržaja, pa je tako postignuta i visoka razina usporedivosti podataka iz naših popisa s podacima popisa drugih (dominantno europskih) zemalja.

⁸ Svjesni smo bili i u ranijim popisima (od 1971. do 1991.) da je broj popisanih "inozemaca" – i uvršteni u ukupno stanovništvo Hrvatske – bio tek djelomičan. Za godinu 2001. možemo biti precizniji u

procjeni obuhvata, jer u zemljama gdje borave hrvatski državljani (s prebivalištem u Hrvatskoj) također su obavljani popisi u kojima su te zemlje sada iskazale naše "emigrante" kao hrvatske državljane (iz Hrvatske), a godine 1991. i ranije oni su bili iskazivani kao jugoslavenski državljani (bez iskaza o nacionalnoj ili republičkoj pripadnosti). U bilješci 11 tako smo naveli da su u pobrojanim europskim zemljama bila 392.942 hrvatska stanovnika (državljana) s trajnijim boravkom (dužim od godine dana). Dok ne doznamo podatke o našim stanovnicima drugdje po svijetu, na temelju prethodne brojke možemo dati tek okvirnu procjenu o vjerojatnih još do 200.000 ili ukupno do 600.000 hrvatskih stanovnika (državljana) s boravištem izvan granica Hrvatske. Ovdje svakako treba naglasiti da se prethodna brojka ne odnosi na izbjegle Srbe koji se nalaze u Srbiji ili BiH (Republici Srpskoj) ni na hrvatske državljane, a stanovnike iz Bosne i Hercegovine, koji također već duže borave izvan BiH (i Hrvatske).

⁹ Kao što nije uvršteno u ukupno stanovništvo Hrvatske, također u inozemstvu popisan 20.931 (razlika do broja 247.082 ukupno popisanih u inozemstvu), ili pak "preostalih", a ne popisanih još oko 350.000 hrvatskih državljana s prebivalištem u Hrvatskoj, a boravištem diljem svijeta.

¹⁰ Vidjeti metodologiju popisa 1900. do 1931. u knjigama popisa za navedene godine (po kojoj su prisutni stranci iskazivani posebno).

¹¹ Vidjeti i metodološka objašnjenja uz te popise, po kojima "nije postojalo" stalno stanovništvo s prebivalištem u Hrvatskoj, a boravkom u inozemstvu. Drugim riječima, brojna tadašnja emigracija nije priznata niti je upisana u ukupno stanovništvo Hrvatske.

¹² Kako je Hrvatska u 20. st. uglavnom bila zemlja emigracije, s trajnim "viškovima" vlastita stanovništva, stranaca (s trajnijim boravkom) bilo je toliko malo (a stvarni im broj u većini popisnih godina i ne znamo) da ih u ukupnom broju stanovnika možemo zanemariti. To ćemo učiniti u ovoj analizi i sa 11.095 stranaca iz 2001. godine, od kojih su oko 9000 ili 80% bili izbjeglice iz BiH, a ukupno su činili tek 2,6‰ rezidencijalnoga stanovništva Hrvatske.

¹³ Godišnja je stopa rasta stanovništva Hrvatske između 1700. i 1800. iznosila visokih 9,11‰, od čega je ukupnom porastu stanovništva pridonosio s jednom trećinom pozitivni migracijski saldo. U 19. stoljeću ukupni je godišnji porast stanovništva Hrvatske iznosio 6,75‰, a (također) pozitivni migracijski saldo u tome je sudjelovao s jednom četvrtinom. Inače, o poticajnim čimbenicima dinamičnoga rasta stanovništva Hrvatske između 1700. i 1900. godine vidjeti u mojem radu "Kratka povijest hrvatskog puta u stvarnu demografsku provaliju", objavljenu u knjizi *Hrvatska demografska i demstrateška drama*, A. G. Matoš, i "11. siječnja 1972.", Zagreb, 2002., osobito str. 72-76.

¹⁴ U povećanim ženidbenim valovima i, u vezi s tim, povećanom rodnošću nakon oba svjetska rata gotovo je u cijelosti nadoknađen "izgubljeni" natalitet iz ratnih godina. U navedenom radu (vidi bilješku 16) autor će objasniti kako se izgubljena rodnošću zbog negativnoga migracijskog salda ne može nadoknaditi. Naprotiv, i kad prestane negativni migracijski saldo, još godinama "emitira odgođene negativne efekte" kroz smanjenu rodnošću (oko 2,5 desetljeća, odnosno u trajanju naraštaja u kojem prva živorođena djeca po prestanku negativnoga migracijskog salda postaju roditelji).

¹⁵ Analizirajući demografske procese u Hrvatskoj, u jednom sam svom radu prije dvadesetak godina (riječ je o mojoj doktorskoj disertaciji, koju sam pisao 1980./1981.) naveo (prepričano): da su se glavni demografski procesi iz 20. stoljeća odvijali sto godina ranije, uz razinu smrtnosti iz 19. stoljeća, mi bismo 20. stoljeće dočekali s jedva 1,5 milijuna stanovnika, ili, pak, da smo uza sve ostale uvjete u demografskim procesima u 20. stoljeću (dakle, i negativnu migracijsku bilancu) imali razinu fertiliteta iz 19. stoljeća, potkraj 20. stoljeća Hrvatska bi imala napućenost na četvorni kilometar kao i Njemačka i ukupan broj stanovnika iznosio bi oko 12 milijuna!

¹⁶ J. Gelo, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske – demografska bilanca 20. stoljeća*, rad u pripremi.

¹⁷ Istodobno, u 18. stoljeću, stanovništvo svijeta brojčano se povećalo sa 680 na 978 milijuna ili za 43,8%, a Europe sa 125 na 203 milijuna ili za 62,4%.

¹⁸ U istom razdoblju stanovništvo svijeta brojnije je za 672 milijuna (ili 68,7%), a europsko se, kao i hrvatsko, udvostručilo (1900.=408 milijuna ili 101% više nego 1800. godine).

¹⁹ Osim tradicionalno emigracijske Irske, u kojoj se ukupno (rezidencijalno) stanovništvo brojčano uvećalo za četvrtinu (sa 3,1 na 3,9 milijuna), od 45 europskih zemalja, članica Vijeća Europe, ne znam drugu državu (ne računajući one "minijaturne" površinom i brojem stanovnika tipa Svete Stolice, San Marina, Andore, Monaka) koja je tijekom 20. stoljeća imala tako blag porast vlastita stanovništva! Ukupno stanovništvo Europe povećalo se sa 408 milijuna iz 1900. na 727 milijuna u 2000. (povećanje 78,2%). I Italija, i Danska, i Švedska, i Slovenija, i Francuska i mnoge druge imale su "barem" 50 postotno povećanje ukupnoga rezidencijalnog stanovništva između 1900. i 2000. godine. U istom se vremenu svjetsko stanovništvo povećalo sa 1.650 na 6.055 milijuna ili za 3,7 puta (a najbrže afričko, za 5,9 puta).

²⁰ U radu J. Gelo (1987.), "Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine", Globus, Zagreb, procijenjen je broj stanovnika Hrvatske za sredinu godine 1940. na 4.095.000. Vidjeti str. 100 i dalje.

²¹ Smatra se da je i u nas u godinama "španjolke" 1918. i 1919. više stanovnika umrlo nego što je osoba izravno stradalo od posljedica Prvoga svjetskog rata.

²² U međupopisnom desetljeću 1961. – 1971. ukupan je prirodni prirast u rezidencijalnom stanovništvu Hrvatske iznosio 268.480, a ukupni porast (uključujući, dakle, i migracijsku komponentu) samo 10.011 osoba ili 3,7%.

²³ Eventualno ostvareni veći broj stanovnika Hrvatske godine 2050. od onoga iz 1900. može biti rezultat samo dvaju prevratničkih čimbenika u razvoju našeg stanovništva: 1. prevrat u smjeru i intenzitetu migracijskih kretanja i 2. u ostvarenju efikasne pronatalitetne populacijske politike u Hrvatskoj. U prvi "prevratnički čimbenik" sve više vjerujem, ali ne vjerujem da ćemo "moći birati bojju" (što nam, dobronamjerno, preporuča slavni Paolo Magelli), a u drugi "prevratnički čimbenik" sve manje vjerujem jer je već i nada na umoru.

²⁴ Potaknut raspadom Jugoslavije i samoupravnoga, socijalističkog, za tržišnu utakmicu nesposobnog, gospodarstva sa sve većom nezaposlenosti te agresivnom ratnom mašinerijom "JNA" (a zapravo srp-

ske armije), koja je, uz ubijanja na tisuće nesrba i razaranja svega vrijednoga na trećini hrvatskoga prostora iz njega protjerala stotine tisuća stanovnika, od kojih se mnogi još nisu vratili u svoje domove i svoja naselja, a mnogi neće nikada jer su poginuli ili spomenutim plimnim valom izbjeglištva i iseljeništva zauvijek napustili Hrvatsku. Među posljednjima su i deseci tisuća hrvatskih Srba, dijelom i suagresori na Hrvatsku, ili su pak otišli iz Hrvatske jer je ne osjećaju svojom domovinom.

²⁵ Između dva spomenuta popisa stanovništva Hrvatske u rezidencijalnom stanovništvu ukupan broj živorođenih iznosio je 465.512, a broj umrlih (i poginulih ili nestalih) 513.849, pa je prirodni "prirast" iznosio -48.337 (no i ovaj broj nije konačan, jer svi stradali u Domovinskom ratu – s hrvatske, ali i agresorske strane, a pripadali su u rezidencijalno stanovništvo Hrvatske – još nisu precizno pobrojani i popisani).

²⁶ Indeks rasta ukupnoga stanovništva Europe u istom je razdoblju iznosio 178,9 (Hrvatska ukupno 132,9).

²⁷ Od ukupno popisanoga rezidencijalnog stanovništva Hrvatske njih 2.129.152 ne živi u mjestu rođenja. Oni su doselili u sadašnje mjesto stanovanja (u Hrvatskoj) i čine dobru polovicu ukupnoga rezidencijalnog stanovništva Hrvatske. Od gornjega broja 900.502 (ili 42,29% od svih seljenika) čine osobe koje su se preselile unutar iste županije, čineći unutaržupanijsku selilačku bilancu (a unutaržupanijski selilački saldo je – nula, jer se sve te osobe istodobno pojavljuju u selilačkoj bilanci i kao doseljenici i odseljeni), 708.735 (ili 33,29%) čine osobe koje su se preselile u druge županije (unutar Hrvatske), čineći ukupnu međužupanijsku selilačku bilancu (koja je, opet na razini Hrvatske, rezultirala selilačkim saldonom također – nula, jer se sve te osobe koje unutar svake županije pojedinačno stvaraju pozitivan ili negativan selilački saldo na razini Hrvatske istodobno pojavljuju i kao doseljenici i odseljenici), a 519.915 osoba (ili 24,42%) koje su se doselile u Hrvatsku iz inozemstva čineći "dobitnu" stavku prekograničnoga selilaštva (ali ne i pozitivan prekogranični selilački saldo, jer nažalost ne raspoložemo "odbitnom" – odseljeničkom – stavkom prekograničnoga selilaštva iz Hrvatske, pa tako ni na razini županija (pojedinačno) ne možemo utvrditi ukupan selilački saldo i njegovu važnost u kretanju rezidencijalnoga stanovništva pojedinih županija u 20. stoljeću.

²⁸ Prosječna je napučenost Hrvatske godine 1900. iznosila 55,9 st./km², a "ostatak" Hrvatske 58,5 st./km².

²⁹ U osam hrvatskih županija u 20. stoljeću promjena udjela u hrvatskom stanovništvu kretala se unutar 10 postotne razlike, a čak u 16 županija odstupanje udjela bilo je unutar jedne trećine. Između početka i kraja 20. stoljeća jedino je udio stanovništva Grada Zagreba povećan, a Ličko-senjske županije smanjen za pet puta.

³⁰ Najnapučenija europska država je Nizozemska (ne računajući europske države gradove) s više od 400 st./km², a njezin glavni grad Amsterdam brojem stanovnika (900 tisuća) nešto je veći od Zagreba, ali površinom znatno manjom od zagrebačke, pa ima više od 3500 st. na četvorni kilometar. Inače 380 milijuna stanovnika EU-a živi na pro-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 653-673

GELO, J.:
KRETANJE BROJA...

storu od 3,2 milijuna km², uz prosječnu napučenost od 120 st./km², a prosječna veličina glavnoga grada je tri milijuna, s prosječnom napučenošću većom od 4000 st./km²!

³¹ Po broju stanovnika najmanja su "središta" Krapinsko-zagorske (grad Krapina je 2001. imao samo 3,37% stanovništva županije), Ličko-senjske (grad Gospić 11,44% stanovništva županije) te Virovitičko-podravske županije (grad Virovitica imao je 17,24% stanovništva županije).

³² Županije Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska uključene su u hrvatski državni teritorij mirnom integracijom, pa nakon povratka većega dijela prognanih Hrvata (i nesrpskih manjina), što se zbilo prije popisa iz 2001., iskazale su povećanje rezidencijalnoga stanovništva u odnosu na baznu 1900. godinu.

³³ Tekstovi demografa koji su na vrijeme upozoravali očito nisu imali snagu službenih podataka.

³⁴ Vidjeti i u najnovijem radu UN, *World Fertility Report 2003.*, UN, Population Division, New York, 2004., str. 86 i 391.

³⁵ Vidjeti, između ostalog, i moj magistarski rad; *Ekonomska emigracija i demografski razvoj Hrvatske*, Ekonomski fakultet Zagreb, 1974.

IZVORI

Demographic Yearbook 2002., Council of Europe, Strasbourg, 2003.

Popis stanovništva Hrvatske 2001., Metodološke napomene, DZS RH, Zagreb.

Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region, jointly prepared by the United Nations Economic Commission for Europe and the Statistical Office of the European Communities – New York and Geneva, 1998.

Statistički ljetopis Hrvatske (2002.), DZS RH, Zagreb.

World Fertility Report 2003., UN Population Division, New York, 2004.

LITERATURA

Akrap, A. (2002.), Prostorni razmještaj stanovništva u Hrvatskoj. U: *Hrvatska demografska i demostateška drama*, "A. G. Matoš", Samobor i "11. siječnja 1972.", Zagreb.

Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, M. (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 679-723.

Gelo, J. (2004.), *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske – demografska bilanca 20. stoljeća*, rad u rukopisu.

Gelo, J. (2002.), Kratka povijest hrvatskog puta u stvarnu demografsku provaliju. U: *Hrvatska demografska i demostateška drama*, "A. G. Matoš", Samobor i "11. siječnja 1972.", Zagreb.

Gelo, J. (1987.), *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Globus, Zagreb.

Gelo, J. (1974.), *Ekonomska emigracija i demografski razvoj Hrvatske*, Ekonomski fakultet Zagreb.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 4-5 (72-73),
STR. 653-673

GELO, J.:
KRETANJE BROJA...

Korenčić, M. (1979.), *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, JAZU i RZS SRH, Zagreb.

Nejašmić, I. (2002.), Demografski razvoj u europskim post-socijalističkim zemljama, *Društvena istraživanja*, 11 (4-5): 701-723.

Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.

Residential Population Trends in 20th Century Croatia

Jakov GELO
Faculty of Economics, Zagreb

In the article in which the total population of Croatia from 1900 to 2001 is being analysed, "the total number of inhabitants" implies the "real residential population" i. e. the residential population of Croatia. A fact worth mentioning is that in the 18th century the number of inhabitants on Croatia's present territory grew two and a half times (in 1700 there were 644,500, while in 1800 1,595,143 inhabitants), and in the 19th century it was doubled (index 198.2), while between 1900 and 2001 the growth of Croatia's residential population amounted to 33% (or 32.86%). Apart from the traditionally emigré Ireland, out of 45 European countries, members of the Council of Europe, the author does not know of another country (not including those "miniature" ones in square footage and population number) which has had such a mild growth of population as Croatia in the 20th century! Even Italy and Denmark, and Sweden, Slovenia, and France, and... many others had at least a 50 percent increase of the total residential population between 1900 and 2000! In addition, as far as the consequences are concerned, the period between the two censuses from 1961 to 1971 is also considered very important because not more than ten thousand inhabitants out of a natural growth of several thousand remained in Croatia. Through the then encouraged "temporary" economic emigration, Croatia lost across its borders, from 1961 to 1971, 96.3% of the natural population growth or 258,469 persons, due to a negative migrational balance! Croatia then definitely lost 6.2% of its population. Both then and today few have been aware of the significance of that loss of population, born, brought up and educated in Croatia, which left the country in the exact decade of 1961-1971. This has certainly been one of the reasons of natural, generational and real depopulation, which started in the last decade of the 20th century, and will probably continue into the first half of the 21st century.

Die Zahlen sesshafter Einwohner in Kroatien im 20. Jahrhundert

Jakov GELO
Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Zagreb

Im vorliegenden Artikel wird die Gesamtbevölkerungszahl Kroatiens im Zeitraum 1900–2001 analysiert. Hierbei stützt sich der Begriff "Gesamtbevölkerungszahl" auf die in Kroatien "wirklich wohnhafte Bevölkerung", d.h. auf Menschen, die hier ihren Wohnsitz angemeldet haben. Eingangs müssen folgende Tatsachen hervorgehoben werden: Im 18. Jahrhundert vervielfachte sich auf dem Gebiet des heutigen Kroatien die Einwohnerzahl 2,5-mal (1700: 644.500 Ew., 1800: 1.595.143 Ew.), im 19. Jahrhundert verdoppelte sie sich (Index 198,2). Wiederum im Zeitraum zwischen 1900 und 2001 stieg die Zahl der in Kroatien wohnhaften Menschen um 32,86% an. Abgesehen vom traditionell emigrationsorientierten Irland, ist unter den 45 europäischen Ländern, Mitgliedstaaten des Europarates, kein weiteres Land zu nennen, das im Laufe des 20. Jahrhunderts ein so geringes Bevölkerungswachstum vorzuweisen hat (Staaten, die hinsichtlich Fläche und Einwohnerzahl zu den "Miniaturländern" zählen, wurden hier nicht mitgerechnet). Die europäische Gesamtbevölkerung vermehrte sich von 408 Mio. (1900) auf 727 Mio. (2000) – ein Wachstum von 78,2%. Sowohl Italien als auch Dänemark, Schweden, Slowenien, Frankreich sowie viele andere Länder konnten "zumindest" einen 50%-igen Anstieg ihrer Bevölkerung im Zeitraum 1900–2001 verbuchen! Von großer Bedeutung ist der zwischen zwei Volkszählungen liegende Zeitraum 1961–1971, in dem bei natürlichen Zuwachsraten von mehreren hunderttausend nicht mehr als 10.011 Einwohner in Kroatien geblieben sind. Infolge des damals stimulierten "zeitweiligen" Abflusses von Arbeitskräften ins Ausland zwischen 1961 und 1971 verlor Kroatien 96,3% seines natürlichen Bevölkerungszuwachses oder 258.469 Personen (negative Migrationsbilanz)! Damals verschwanden für immer 6,2% der kroatischen Bevölkerung. Weder damals noch heute ist man sich der Ausmaße dieses Verlustes bewusst – immerhin handelte es sich um in Kroatien geborene, erwachsene und geschulte Personen, die zwischen 1961 und 1971 aus Kroatien abwanderten. Dies ist einer der wichtigsten Faktoren, die für die natürliche generationsbezogene und wirkliche Entvölkerung Kroatiens verantwortlich sind, sodass um das Jahr 2050 mit einer Einwohnerzahl zu rechnen ist, die der des Jahres 1900 gleichkommt.